

Waarvoor wordt een woordenboek gebruikt?

Renkema, Jan

Published in:

Onze Taal: Maandblad van het Genootschap Onze Taal

Publication date:

1983

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Renkema, J. (1983). Waarvoor wordt een woordenboek gebruikt? Onze Taal: Maandblad van het Genootschap Onze Taal, 52(4), 39-40.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright, please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Waarvoor wordt een woordenboek gebruikt?

Waarschijnlijk wordt een woordenboek het meest geraadpleegd om na te gaan wat een woord betekent of kan betekenen. Maar dit wil niet zeggen dat een woordenboek bepaalt hoe woorden gebruikt moeten worden. Het volgende voorbeeld is in dit geval bijzonder illustratief.

In februari van dit jaar kwam in de Tweede Kamer bij de behandeling van de begroting van de Politie de toename van criminaliteit en vandalisme aan de orde. Het kamerlid Faber noemde als een van de oorzaken voor deze toename de 'liberalistische' samenleving. De liberale minister van Justitie, Korthals Altes, reageerde hierop met te zeggen dat hij niet goed uit de voeten kon met het woord liberalistisch en suggereerde Faber het volgende: 'Misschien kunt u het in Van Dale opzoeken. Dan zal ik graag zien wat het eigenlijk betekent.' Eigenlijk verweet de minister het kamerlid een onjuist gebruik van het woord liberalistisch en wees hij Van Dale aan als scheidsrechter. Het vervolg van de - ietwat warrige - discussie is bijzonder interessant. Het kamerlid Faber geeft aan dat de mensen het idee hebben gekregen dat vooral de overheid de rechtsorde moet handhaven: driekwart van de burgers loopt door bij een misdrijf waarvan zij getuige zijn. 'Dat', aldus Faber, 'bedoelde ik met "liberalistisch", uiteraard ter onderscheiding van "liberaal".' Intussen heeft de Voorzitter van de Tweede Kamer Van Dale opengeslagen en geeft de volgende 'scheidsrechterlijke' uitspraak: liberalistisch is het bijvoeglijk naamwoord bij liberaal in de betekenis van 'aanhangen van de liberale staatsinrichting . . .'. Aha, reageert Korthals Altes, dus Faber heeft het verkeerde woord gebruikt. Nee, zegt Faber, ik hecht eraan 'liberalistisch' te beschrijven als 'een te ongenormeerd vrijheidsbesef'. Uit dit voorbeeld blijkt overduidelijk hetgeen al verwoord staat in het voorbericht van de tiende druk van Van Dale: 'Het gezag van Van Dale is, als van ieder ander woordenboek, in beginsel niet groter dan de taalgebruiker er zelf aan wil toekennen.' Uiteraard valt een liberale minister over deze negatieve betekenis van liberalistisch, maar als de tegenpartij zich niet neerlegt bij Van Dale, moet de strijd

toch met andere wapens worden voortgezet.

Naast de belangrijke vraag wat een woord betekent, zijn er nog vele andere vragen waarvoor u terecht kunt in een woordenboek.

Ruwweg gesproken wordt een woordenboek gebruikt wanneer men antwoord wil hebben op de volgende vragen:

1 Spelling

Is het 'criticus' of 'kritikus'? Moeten er twee puntjes op de i van 'maïs'? Hoe spel je de naam van die heester die vroeg in het voorjaar zo mooi geel bloeit, nog voor er bladeren aan de takken zitten? Is het 'a-bortus' of 'ab-ortus', of wordt er alleen maar afgebroken na de r (abor-tus)?

2 Uitspraak en klemtoon

Hoe spreek je 'aubergine' uit? Moet je een k-klank uitspreken in 'sceptisch'? Mag in 'schoorsteenmantel' de klemtoon ook op de a liggen? Is 'reunie' een regionale variant van 'reunie'?

3 Grammaticale gegevens

Is het woord 'idee' een het-woord of een de-woord? Is het 'de stad en zijn inwoners' of 'de stad en haar inwoners'? Is het 'hypotheses' of 'hypothesen'? Is het 'ik wuifde' of 'ik woof'? Is 'ik dorst' voor 'ik durfde' niet volstrekt verouderd? Wat is het voltooid deelwoord van 'stofzuigen'?

4 Herkomst van een woord

'Algebra' komt via het Middellatijn uit het Arabisch. 'Boycot' komt uit het Engels. 'Huzaar' is uit het Hongaars via het Hoogduits onze taal binnengekomen. 'Progressie' komt volgens sommigen via het Frans uit het Latijn. Anderen vinden dit te simplistisch geformuleerd en zeggen dat dit woord in één betekenis direct op het Latijn teruggaat, terwijl er in ander verband ook van Duitse connecties sprake kan zijn, enz. enz.

5 Betekenis van een woord

Dit is verreweg de belangrijkste functie van woordenboeken. Voor informatie over de herkomst van een woord (zie 4) kan men beter een etymologisch woordenboek opslaan. Voor de spelling (zie 1) en de grammaticale eigenschappen (zie 3) van een woord kan men in veel gevallen ook terecht in de *Woordenlijst der Nederlandse Taal* (beter bekend als het Groene Boekje). En voor gegevens over uitspraak (zie 2) bestaan er aparte Uitspraakwoorden-

boeken. Maar toch zal een woordenboek niet in alle gevallen duidelijkheid verschaffen. De gebruiker zal soms moeten kiezen uit verschillende betekenissen en, op basis van het zinsverband waarin het onbekende woord staat, een poging moeten wagen de algemene en daardoor veelal vage woordenboekomschrijving te interpreteren.

6 Andere gebruikswijzen van een bekend woord

Soms kent men een woord in één betekenis, maar heeft men behoefte aan voorbeelden van andere betekenissen in zinsverband. Wanneer men de zin 'Ik heb het je straks toch gezegd' leest, zal men misschien geneigd zijn te denken aan een fout, omdat 'straks' meestal 'over enige ogenblikken' betekent. Een woordenboek kan dan vertellen dat 'straks' ook gebruikt wordt in de betekenis van 'zoëven'.

7 Zegswijzen, uitdrukkingen en spreekwoorden

Hier is handig opslaan vereist: Kent u de uitdrukking 'weten waar Abraham de mosterd haalt'? Onder 'weten' staan in een groot woordenboek veel gebruikswijzen; bij minder frequente woorden hebt u grotere kans van slagen. Onder Abraham vindt u in veel woordenboeken een verklaring. Laatst kwam ik de uitdrukking 'zijn hand overspelen' tegen. Jammer genoeg stond er in het woordenboek dat ik toevallig bij de hand had, geen verklaring bij 'overspelen', maar na enig zoeken vond ik onder 'hand' toch een toelichting. Overigens bestaan er ook voor zegswijzen en uitdrukkingen aparte woordenboeken.

8 Taalkring of stijlniveau van een woord

Heeft u ooit van een 'zundgat' gehoord? Een opening in een vuurmond om de lading te doen ontbranden. Aha, het woordenboek dat hier bij toeval openligt, geeft ook aan dat het 'vero.' is, verouderd dus. Zo ook geven vooral de grotere woordenboeken aan of een woord Bargoens is, of het alleen door studenten gebruikt wordt, of het slechts gangbaar is in Zuid-Nederland, of het woord plat is of alleen in verheven stijl voorkomt, enz. enz. Voor speciale vaktermen kunt u meestal beter terecht in de vakwoordenboeken.

9 Normen voor woordkeus

'Betreffende' in 'de betreffende publikatie' is volgens sommige woordenboeken niet aanbevelenswaardig; 'middels' is een afkeurenswaardig germanisme voor 'door middel van'. Het ene woordenboek oordeelt hier overigens strenger dan het andere.

10 *Bestaat het woord wel?*

Een van de meest verbreide misvattingen over woordenboeken is, dat een woord niet bestaat als het niet in het woordenboek staat. Vele spelletjes scrabble zijn zo al ontaard in geruzie met het woordenboek als wapen. Zo kon het voorkomen dat een scrabblelaar geen 'ythia' mocht leggen achter 'fors', omdat 'forsythia' (die vroege voorjaarsheester die zo mooi geel bloeit) niet in het Groene Boekje stond! Maar ook het dikste woordenboek geeft niet alle woorden. Probeert u maar eens 'papieren' (oorlog) of 'uitfilteren' op te zoeken, of 'tijdpad', of 'arbeidsdeling', of 'jurkangst'. Bij de negende druk van de Grote Van Dale (1970) hield het Genootschap Onze Taal niet voor niets een congres met als titel 'Wat nog niet in Van Dale staat'. Elke dag wordt onze taal verrijkt met nieuwe woorden. Elk woordenboek loopt dus achter; bovendien wordt niet elk woord opgenomen. Een woordenboekredacteur moet meestal op basis van eigen intuïtie beslissingen nemen.

Tot zover de vragen waarop een woordenboek antwoord kan geven. Nu doet zich op de Nederlandse taalmarkt het merkwaardige verschijnsel voor dat er een aardige verscheidenheid bestaat aan grote en kleine woordenboeken, maar dat onduidelijk blijft welk woordenboek voor bepaalde vragen het meest geschikt is.

J. Renkema